

ПОШИРЕННЯ ІДЕЇ “КАНОНІЧНОЇ” АВТОКЕФАЛІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І (1922–1925 РР.)

Розкрито шлях боротьби українського духовенства за автокефалію православної церкви. З'ясовано сили протидії, позицію Патріарха Тихона та радянської влади щодо цього питання, простежено ставлення до автокефалії на місцях.

Ключові слова: православна церква, автокефалія, Патріарх Тихон, українське православ'я

Особливий інтерес, через виняткову свою актуальність для реалій незалежної України, викликає проблема розколу РПЦ у 20-і рр. XX ст., його причини, рушійні сили, вплив державних органів на його виникнення та перебіг, міжконфесійні відносини тощо. Цілий ряд явищ того часу присутній і в сучасності, що посилює зацікавлення до кола вищевказаних питань. Одним із напрямків діяльності новоутворених конфесій була боротьба за автокефальний статус православної церкви в Україні.

Не дивлячись на активізацію досліджень вітчизняної історичної науки в царині церковної історії, в тому числі і міжвоєнного періоду (В. Пашенко [1], А. Киридон [2], С. Жилук [3], О. Ігнатуша [4] та інші), залишається ще багато питань, що потребують уточнень, нових документальних даних та узагальнень й одним із них є боротьба за автокефалію серед духовенства, що не сприйняло революційного створення УАПЦ на Всеукраїнському Соборі 1921 р.

Остаточне встановлення радянської влади в Україні на перших порах сприяло розвитку церков, опозиційно налаштованих до РПЦ. Більше того, згідно з новими законами віруючі мали право створювати громади без санкції церковної ієрархії, лише зареєструвавши свій статут в органах місцевої влади. Це було дуже вигідно для прихильників української автокефалії, які своїєї ієрархії не мали.

Відновлює свою роботу і ВПЦР, при сприянні влади, відкриваються нові парафії. У той же час ВПЦР шукала шляхи співпраці з єпископами РПЦ, проте не зустріла з їхнього боку порозуміння. Єдиним, хто відкрито згодився на співпрацю з поборниками УАПЦ став Полтавський архієпископ Парфеній (Левицький), що взяв їх під свій догляд і українські парафії почали поминати його ім'я під час богослужіння [5, с.77]. Але невдовзі, під загрозою відлучення від Церкви, архп. Парфеній змушений був відмовитися від співпраці з ВПЦР.

Після невдалих спроб знайти єпископів, що б погодилися висвятити прихильників української автокефалії, або ж самі схилилися до останньої, 14 жовтня 1921 р. ВПЦР скликала Всеукраїнський Православний Церковний Собор. На ньому підтверджено постанову ВПЦР від 5 травня 1920 р. і, як виняток, обрано та висвячено пресвітерським чином (через рукопокладення священників та мирян) на першоієрарха Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) Василя Липківського та на архієпископа Київщини Нестора Шараївського. Нововисвячені на цьому соборі (з 25 по 30 жовтня) уже традиційним шляхом висвятили ще чотирьох єпископів. Новоутворена православна конфесія повністю відмежувалася від РПЦ, оголосивши себе продовжувачами традицій Київської митрополії до її насильницького приєднання до Московської Патріархії у 1686 р.

У той же час не всі прихильники української автокефалії підтримали такий спосіб висвячення єпископату і залишили Собор ще до його завершення. Серед них був і активний поборник незалежності національної Церкви священник Подільської єпархії Павло Ферাপонтович Погорілко (1869–після 1927). До автокефального руху він приєднався ще за часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Будучи священником у с. Жолоби на Вінниччині, П. Погорілко запровадив церковну службу “з фонетикою” (старослов'янською мовою з українською вимовою) і читанням Євангелія українською мовою. За це у листопаді 1919 р. був позбавлений відправляти Службу Божу Подільським архієпископом Пименом (Пеговим). Після повідомлення, що єпископ Парфеній бере українські парафії під свою опіку, він почав здійснювати власні українські відправи, які приваблювали у с. Жолоби багато селян із навколишніх сіл [6, с.128]. Сучасники його характеризували як священника із глибоким національним самоусвідомленням, людину “високоїдейну” і “широкого українця”, який залишив про себе гарні спомини [7, с.166–167].

Підтримуючи українізацію церкви П. Погорілко дотримувався старих традиційних засад висвячення єпископів. Він голосував проти всесоборної висвяти єпископів на Соборі у жовтні 1921 р., назвавши цю подію “неканонічним актом самохіротонії” [8, с.261], так як “самосвятне начало не є начало православної церкви, а тому ті, що свідомо приймають його, не можуть рахуватися православними в розумінні вселенської єдності” [9, арк.89], але бажання стати єпископом у нього не було втрачено і він йде на згоду із архієпископом Подільським Пименом (Пеговим), який рекомендує його митрополиту Михаїлу (Єрмакову) для висвячення на Соборі Єпископів України у вересні 1922 р. на єпископа Кам'янецького (на місце Адріана (Анцино-Чекунського), який по своїй старості досить довго просився на покій). Але хіротонія не була здійснена, бо, як стверджував пізніше Патріарший Місцєблєститєль митрополит Крутицький Петро (Полянський), проти цього виступило духовенство та миряни Подільської єпархії [10, арк.5].

Цим наполегливим прагненням до єпископства вирішило скористатися Подільське ДПУ, яке шукало претендентів на єпископів обновленської церкви. За допомогою спецслужб Павло Погорілко поїхав до Москви, де 28 січня 1923 р. прийняв хіротонію від митрополита Антоніна (Грановського), архієпископа Юанна та єпископа Олександра. При своєму посвяченні в єпископи у Москві Погорілко виголосив традиційну декларативну промову українською мовою. Тією ж мовою відповідав йому голова ВЦУ митрополит Антонін. Хіротонія та літургія в Законоспаському монастирі теж була здійснена українською [11, арк.43в.; 6, с.130].

З поверненням до України, 10 лютого 1923 р. архієпископом Пименом (Пеговим) Павла Погорілка призначено на єпископа Кам'янецького, вікарія Подільської єпархії [11, арк.43в.]. 13-16 лютого 1923 р. він бере активну участь у Першому Всеукраїнському Церковно-обновленському з'їзді, де фігурує як єпископ Ольгопольський, вікарій Подільської єпархії [12, арк.224зв.].

Позитивне відношення до обновленського руху та групи "ЖЦ" все ж не втримало єп. Павла в її обіймах, бо, за словами самого ж Погорілка, "необережне захоплення революційними способами боротьби з єпископатом протилежної течії скомпрометувало її в очах віруючої людності. А крім того під захисний копір Ж.Ц. увійшло багато з тих, що з початку провокували її. Щоб відвести підозріння в живізмі, вони потім урочисто, відказалися від обновленських пактів, статуту і навіть від назви "Живої Церкви", але це не реабілітує в очах народу ні їх течій, ні їх" [9, арк.86], і він, відколовшись від ВУВЦУ, у березні 1923 р. утворює на Поділлі групу "БОПУПАЦ" (Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви) [13, с.90].

Свою групу єпископ Павло позиціонував як таку, що "веде ту середню лінію, яка від кожної течії відрізує те, що прийнятне з канонічного боку, і з боку культурних вимог історичного моменту відродження українського народу та нової соціальної будови його трудового життя.

Братське об'єднання не складає нової релігійної групування, ворожого другим, бо воно спирається на канонічний ґрунт постанов Собору [Єпископів Усєї України 2-4 вересня 19]22 року, який визнається всією Українською церквою, як складення з єпископів ще до їх розділення на взаємно ворожі течії, при дорадчій участі депутатів всієї України. По постанові цього канонічно-авторитетного собору Братське об'єднання шукає й оновлення церковного життя по вимозі часу й в згоді з основними канонами церкви, воно прагне до піднесення правдиво-християнської моралі й звільнення її від наслідків впливу минулої державності й буржуазно[го] укладу життя. До революції воно підходить з боку культурних здобутків її й засвоєння цих здобутків в євангелістським освітленню... До влади воно ставиться з повагою достоїнства її, як народного представництва, в свідомості й свого достоїнства й своїх обов'язків не за страх, а за совість перед нею, як перед владою трудящого народу, з якого воно складається...

До своїх вольних чи невольних, свідомих та несвідомих противників воно ставиться по принципу ідейної боротьби власним прикладом, моральним впливом, словом і наукою во ім'я єдиної істини з пошаною і любов'ю одного до одного" [9, арк.88]. При цьому БОПУПАЦ "остаточно відмежовується: 1) від "тихоновщини" зо всією її ідеологією від якої зрікся і сам Тихон патріарх, 2) від самосвятного начала священства, як цілком протилежного православному началу преемства і відпусних йому наслідків від вузького націоналізму, від розриву вселенської єдності і від всяких аморальних засобів боротьби в церкві, 3) від порушення начала преемства церковної влади, що веде до церковної дезорганізації і падіння дисципліни. А виникше порушення повинно бути виправлено доброю волею порушивших, або канонічно зібраним Всеукраїнським Собором, який може бути скликаний тоді, коли фактично зорганізуються всі частини розбитої тепер української церкви, на якому вони повинні зійтись" [9, арк.89].

Отже ідеологічно БОПУПАЦ відмежувалося від усіх існуючих угруповань, але вело своє начало саме від постанов Собору Єпископів Українського екзархату РПЦ, що відбувався у Києві 2-4 вересня 1922 р. й отже представляє собою розкол не УАПЦ, а РПЦ, об'єднавши навколо себе тих священників та мирян, які бажали української автокефалії на канонічних началах та в межах компетенції вселенського православ'я. На думку дослідниці релігійного життя Поділля 1920-30-х років Олени Галамай, "організація Об'єднання цілком вписувалась у взятий владою курс, спрямований на поглиблення розколу та одночасне послаблення на Поділлі як РПЦ, так і УАПЦ" [6, с.131].

Радянські органи влади характеризували БОПУПАЦ, відзначаючи її вплив на Поділлі, як фракційну групу Живої Церкви, що здійснює богослужіння українською мовою. Повага, якою користувався на Поділлі єпископ Павло (Погорілко), і можливість для священників виконувати службу українською мовою, бути автокефальними, не порушуючи канонів, привабила до БОПУПАЦ багато парафій. На початковому етапі свого існування в середині 1923 р. у Подільській губернії нараховувалось від 70 до 83 "погорілковських" парафій. Місцеві органи влади вказували, що об'єднання поширюється за рахунок парафій РПЦ та УАПЦ [14, арк.19; 15, арк.168; 16, арк.6-7; 17, арк.96-96зв.; 6, с.131].

У жовтні 1923 р. в с. Косиківка Вінницької округи відбувся окружний з'їзд БОПУПАЦ, перед яким стояло завдання "створення міцної організації і вибори Правління". У результаті на з'їзді, який "пройшов без шуму та крику", був прийнятий статут й обрано окружне та єпархіальне управління. Основними завданнями, що були поставлені перед угрупованням, як зазначали працівники ДПУ, були: 1) якомога більше насадити своїх прихильників у сільських парафіях і, діючи на селянську масу, виганяти прихильників старої церкви, і 2) створення міцного центру в м. Вінниці, для чого намічена парафія у м. Хутори біля окружного

центру і, захопивши Вінницький Казанський собор, покласти початок організації в губернському масштабі [15, арк.167-168; 7, с.169].

Відомий дослідник подільської проблематики Арсеній Зінченко вдало зазначає, що похвалання чиновників ДПУ тим, що “успіх Погорілка є очевидним”, були явно передчасними, хоча колоритна постать єпископа Павла могла викликати симпатії у селян; до нього могла прихилитися якась частина екзархів під гаслами міжцерковного “об’єднання” і тих автокефалістів, котрі, як і Павло (Погорілко), надавали особливого значення канонічній висвяті єпископату. Так, наприклад, після приїзду єпископа до Муровано-Куриловецького району, майже всі священники з 15 парафій приєдналися до БОПУПАЦ [7, с.169-170].

Однак перші успіхи БОПУПАЦ тривали недовго і в 1924 р. розподіл зареєстрованих громад по Подільській губернії виглядав наступним чином:

Таблиця 1

Релігійні громади БОПУПАЦ на території Подільської губернії у 1924 р. (по округах)

[18, арк.29-34; 19, арк.1-2,5, 98,183,269; 20, арк.59; 21, арк.461; 22, арк.155,157]

Назва округи	січень	квітень	серпень	вересень	грудень
Вінницька	17	24	24	16	26
Кам’янець-Подільська	-	-	-	2	11
Проскурівська	3	3	3	-	7
Могилів-Подільська	-	-	-	2	-
Тульчинська (Брацлавська)	3	-	-	-	5
Гайсинська	-	2	-	4	-
Всього по губернії	23	29	27	24	49

Як ми бачимо, кількість парафій цього церковного угруповання не залишалось сталим. Це пояснюється декількома причинами: посиленням/послабленням позицій конфесії у регіоні; проведенням перереєстрації релігійних громад протягом 1924 р. й остаточне визначення їх орієнтації; удосконалення статистичного обліку адміністративних органів НКВС. Практично всі парафії знаходилися у сільській місцевості [23, арк.141], що свідчить про популярність ідей єп. Павла серед сільського духовенства та віруючого селянства.

Більшість українських дослідників (А. Зінченко, О. Галамай та ряд інших) твердять, що радянська влада цілеспрямована сприяла утворенню і діяльності П. Погорілка, направляючи його енергію насамперед проти УАПЦ. Натомість, ми вважаємо, що у плані відношення радвлади до цієї конфесії можна виділити два періоди: 1923 – червень 1924 р., червень 1924 – червень 1925 р.. На першому етапі основним ґрунтом для підтримки БОПУПАЦ органами спецслужб була надія на повернення єп. Павла до обновленців, авторитет якого значно б посилив позиції останніх у регіоні. Підтвердженням цього є підготовка до проведення з’їзду “Братства” 1924 р., на якому планувалося змусити братчиків прийняти обновленську платформу. Так у звіті ДПУ за березень 1924 р. вказувалося: “Наш план по відношенню до автокефалії БОПУПАЦ продовжується. Єпископ Погорілко свою, хоча й пасивну, схильність до Синоду (*обновленців*. – О. Т.) підтримує. Губернський з’їзд БОПУПАЦ відбудеться на початку травня... Готуються кадри працівників для проведення на даному з’їзді принципів Синоду” [20, арк.15]. Для реалізації цих планів 26 березня усім окружним ліквідкомам, відділам ДПУ та НКВС було розіслано об’їзник в якому зазначалося, що “Губз’їзд БОПУПАЦ... мається на меті використати, як підготовку для планового Всеукраїнського Православного Собору, який скликається в Харкові Священним Синодом під проводом митрополита Пимена, а тому належить вжити заходів, щоби на місцях не було роблено ніяких зайвих перешкод у спокійному виборі делегатів... З огляду на велику вагу цієї організаційної роботи належить видати негайно відповідні вказівки – всім РВК стежити пильно за ходом виборів, причому по можності доложити заходів, щоби вибрані на Губз’їзд “БОПУПАЦ” делегати, **являлись рішучими прихильниками синодальної лінії** (виділення наше. – О. Т.)” [9, арк.21].

Проте надії чекістів на єпископа Павла не справдилися, так як “фізіономія єпископа Погорілка по відношенню до синодальної церкви... ярко виявлена і виражається в тому, що він далеко не згоден з принципами синодальної течії, про що поширює відозви..., натравлюючи духовенство проти синодальної течії”. Відповідно ними було зроблено висновок, що на даному з’їзді може відбутися новий розкол, так як єп. Павло залишиться на своїй ідеологічній платформі, але частина парафій від нього відійде до Синодальної Церкви. При цьому становище БОПУПАЦ ними оцінювалося як “невизначене” і тому дати конкретні думки про подальший розвиток подій “не було можливості” [20, арк.51-52].

На з’їзд, що проходив 19-20 червня 1924 р. в с. Малі Хутори, під Вінницею. Першого дня було присутніми 97 делегатів, другого – 104, серед них: 1 єпископ, 52 священники, 2 диякони, 4 дяки, 45 мирян. Точну кількість парафій об’єднання та делегатів від районних і окружних об’єднань мандатна комісія не могла встановити. Однак, зверталася увага не те, що більшість складали представники тихоновців [19, арк.141; 24, арк.156].

Залучення до лав БОПУПАЦ, як влучно відзначає Олена Галамай у своєму дисертаційному дослідженні, відбувалося і за рахунок спекуляції у назві слова “Об’єднання”. З усіх промов було видно, що роз-

лад в православній церкві для неї, а головно, для священників дуже шкідливий. Протоієрей Гулевич зазначив, що звістка про об'єднання подібна до “пасхального дзвону на селі”. Священик Беневський вказував, що церковна розруха лягла важкою думкою у голови віруючих. Священик Прокопович зауважив, що віруючі, відправляючи його на з'їзд, доручили пильно придивитись до БОПУПАЦ. “Коли це справді об'єднання, то вони будуть задоволені, коли угруповання, то це їм нецікаво”. Духівництво РПЦ вороже ставилося до представників БОПУПАЦ, оскільки не погоджувалось з положеннями про одружений єпископат та право священників на другий шлюб [6, с.133]. Тому дискусії, які велись на з'їзді, зводились майже виключно до того, чи “священники мають право женитись по кілька разів та чи єпископи мають бути монахи чи ні”. Більшість делегатів висказувалась за те, щоб все залишалось по-старому і православна церква на Україні не повинна поривати зв'язку з Патріархом Тихоном [24, арк.156]. Крім того, єп. Павло постійно намагався довести про свій повний відхід від “Живої Церкви” і з'їзд зайшов у глухий кут. Це призвело до того, що частина організаторів звернулася до представника влади із заявою про незаконність з'їзду на ґрунті того, що більшість учасників не були членами Об'єднання і з'їзд насправді представляв лише 40 парафій БОПУПАЦ. У результаті 20 червня 1924 р. представником влади з'їзд був закритий так і не здійснивши [6, с.133-134].

Не дивлячись на провал “чекістського” розвитку подій на з'їзді, все ж радвлда вирішила продовжити підтримку БОПУПАЦ і таємною інструкцією від 23 червня 1924 р. зазначалося, що “Центр пропонує підтримувати БОПУПАЦ там, де вже поширилася УАПЦ, так як це два ворожі табори, які один одного завзято поборюють” [9, арк.83]. В даній інструкції необхідно відзначити той момент, що саме “Центр” вказав на подальшу підтримку подільського угруповання, ймовірно, маючи вже певні плани у розкольницькій політиці РПЦ і прагнучи використати в них харизматичну фігуру єпископа Павла (Погорілка).

Серед інших прихильників канонічної автокефалії української православної церкви був представник полтавського духовенства протоієрей Феофіл Іванович Булдовський (1865-1944). Він, як і Погорілко, ще з 1917 року активно виступав за українізацію церкви та переклад богослужіння українською мовою, проголосивши на Полтавському з'їзді духовенства та мирян 3-6 травня 1917 р. доповідь “Про українізацію церкви”, що вийшла навіть окремою брошурою (Лубни, 1917). Будучи присутнім на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 1921 р., засумнівався у канонічності рукопокладення у єпископа “першохристиянським способом”, тому подальшої участі у діяльності УАПЦ не приймав і залишився у складі РПЦ. У той же час власних ідей Ф. Булдовський не залишив і с багатьма полтавськими пастирями продовжував захищати головні принципи автокефалії, українізації та соборноправності. Канадський вчений Б. Боцюрків вказав, що про те, що ці ідеї знаходили відгук серед українського духовенства та мирян патріаршої церкви, показала київська Нарада Єпископів 1922 року, на якій прийнято підтримати вищезазначені головні принципи оновлення церковного життя, але відмежувавшись від групи “Жива Церква” [25, р.385].

На Нараді від Полтавської єпархії були присутніми священники Микола Лук'янов та Максимович, які після повернення, на Полтавській єпархіальній раді 24 вересня доповіли зміст реформ, проголошених на Соборі Єпископів України 2-4 вересня 1922 р. [26, арк.40]. Наступного дня тимчасово керуючий Полтавською єпархією єпископ Григорій (Лісовський), Феофіл Булдовський та близько 25 священників Полтавщини проголосили “Декларацію” про лояльність до радянської влади, прийняли статут групи “Прогресивного духовенства на Полтавщині” та ухвалили склад Тимчасового Комітету групи, ставши на шлях оновлення церковного життя. До складу Комітету було обрано протоієреїв Феофіла Булдовського та Леоніда Костецького, священника Миколу Лук'янова і мирянина Григорія Каменецького [27, арк.2,4-7].

Окремо слід зупинитися на основній ідеологічній платформі групи, яка її відокремлює від оновленської всеросійської групи “Жива Церква” та несе в собі основні пункти ідеологічної платформи Київського Собору Єпископів: **соборноправність** – “участь у всіх органах церковно-розпорядчого управління разом з єпископами – кліру та мирян”, **автокефалія** – “Автокефалія Помісної Української Церкви... [яка] повинна бути авторизована Помісним Всеукраїнським Собором”, **українізація** – “надання місцевому національному елементу в Українській Автокефальній Церкві належного йому становища, з повною повагою прав інших національностей”. Окрім того нарівні із чернечим єпископатом вводився білий, але неодружений (!), зберігалися монастирі та чернецтво тощо [27, арк.5]. Отже статут яскраво показує відмежування від революційних підходів загальноросійського оновлення в особі групи “Жива Церква”, але в той же час бажання оновлення церковного життя у руслі вимог тогочасних реалій.

Група відразу ж опинилася під увагою та контролем Полтавського Губвідділу ДПУ, яке проводило свою роботу через завербованих агентів, серед яких провідну роль грали Микола Лук'янов, священник с. Нижні Млини Полтавського повіту та Іван Морашко, священник с. Нижній Булатець Лубенської волості. По відношенню до Ф. Булдовського спецслужби вирішили грати на особистих якостях його характеру і, насамперед, честолюбстві, бо за характеристикою чекістів, це “енергійний, честолюбний, авторитетний серед духовенства та мирян, хороший оратор-лектор, ...фактичний керівник [Єпархіальної] Народи” [26, арк.116], а за свідченням Патріарха Тихона “крайній “українофіл”, а по натурі “гайдамака”, який отримавши місце голови єпархіального управління не допускав на священицькі місця росіян, а лише призначав українців [28, с.251]. Отже авторитет, харизма та ідейні переконання стали тим ґрунтом, на якому розпочалася розігруватися сепаратистська карта на Полтавщині.

14 січня 1923 р. у Полтавському кафедральному соборі відбулася хіротонія Феофіла Булдовського в єпископа Лубенського, Миргородського і Лохвицького, вікарія Полтавської єпархії. Відразу після посвячен-

ня 15 січня відбулися Збори Єпископів Полтавської та Київської єпархій, де були присутніми єпископи: Полтавський Григорій, Лубенський Феофіл, Чигиринський і Черкаський Ніколай (Брайловський), Переяславський і Пирятинський Петро (Кіреєв), Кобелякський і Кременчуцький Ніколай (Пірський). Основним питанням, яке необхідно було вирішити, – лінія поведінки щодо групи “Жива Церква”, за умов відсутності Екзарха України митрополита Михаїла (Єрмакова). Єпископи одноголосно вирішили не приєднуватися до “ЖЦ”, бо вона “занадто революційна, неканонічна і несвоєчасна” [29, арк.9-10].

Подібне рішення підштовхнуло сили обновленців до рішучої боротьби, яку каталізувало ДПУ. У результаті єпископ Кобелякський Ніколай перейшов до обновленців, єпископ Григорій опинився під слідством, а Переяславська кафедра залишилася без керманіча у зв’язку із смертю єп. Петра. Внаслідок цього єпископ Григорій актом від 1 березня 1923 р. дав єпископу Феофілу право на керування єпархією у випадку свого звільнення і 13 травня 1923 року єпископ Феофіл став управляючим Полтавською єпархією [29, арк.24,80; 30, с.61].

Складна ситуація, що склалася в Українському Екзархаті і, зокрема на Полтавщині в середині 1923 р., спонукала Феофіла і Григорія до збереження канонічного устрою РПЦ в Україні, шляхом створення церковного центру у Полтаві, або Лубнах. Для цього вони висвятили архимандрита Сергія (Лабунцева) на єпископа Золотоношського, з приводу чого ДПУ повідомляло: “проводирі духовенства намагаються створити власне ВУВЦУ на Полтавщині, для чого вони посвятили Сергія (Лабунцева), і коли вони зберуться у Єпископа, то Григорій буде оголошено автокефальним митрополитом України” [29, арк.120зв.].

Восени 1923 р. єп. Григорій розпочав активну підготовку до єпархіального з’їзду, який повинен був стати початком скликання “канонічного Всеукраїнського Собору” [31, арк.123зв.-124]. Звільнення 27 червня 1923 р. з-під варті Патріарха Тихона внесло корективи у реалізацію їх планів. З повернення Патріарха до влади, для утворення всеукраїнського Центру РПЦ і проведення Помісного Собору для втілення постанов необхідно було його благословення. Тому 11 листопада 1923 р. єп. Феофіл та члени його канцелярії направили Патріарху листа, у якому висловили своє прохання благословити “в особливій грамоті Полтавщину, як єпархію найбільш на Україні стійку в православ’ї, благословити, до вирішення цього питання на Всеукраїнському Церковному Соборі, на організацію центр Української Православної Автокефальної Церкви, що перебуває у тісному єднанні із усією Вселенською Церквою, а особливо, з рідною нам церквою Російською” [8, с.34-35]. Головними аргументами цього були: перетворення в життя постанов Київського Собору Єпископів 1922 р., які втілюються в лозунгах: “православ’я”, “автокефалія”, “українізація” і “соборноправність”; необхідність об’єднання для боротьби із “самосвятами” та “Живою Церквою”.

Ознайомившись із листом, Патріарх Тихон направив його до єпископа Григорія (Лісовського) на відзив. Останній підтримав основну суть прохання єп. Феофіла й у своїй відповіді просив Патріарха благословити організацію центру в Полтаві із назвою “Вища Церковна Рада Єпископів Православної Автокефальної Української Церкви на Полтавщині”, яка б діяла на началах соборноправності [8, с.37-38].

Не дивлячись на загальну підтримку з боку єп. Григорія 1 лютого 1924 р. Патріарх видав постанову, в якій різко засудив будь-які спроби оголосити автокефалію РПЦ в Україні та порадив звертатися з усіх питань внутріцерковного життя до архієпископа Катеринославського Іоанікія (Соколовського), який тимчасово керував Харківською єпархією. Крім того п. Тихон застерігав, що “без благословення Святішого Патріарха і Священного при ньому Синоду, навіть і з одних лише православних єпископів не може бути [Українського] Собору (законного і правомочного)” і “не благословляється... вводити у церковне життя України постанов і побажань Собору Православних Єпископів України, що відбувся у серпні 1922 р.” [8, с.39-40]. Таким чином Патріарх не тільки перекреслив усі сподівання національноорієнтованого духовенства, а й підтвердив курс на відновлення централізму та авторитарності в РПЦ. Фактично намагаючись утримати українські єпархії та віруючих у своїй компетенції, п. Тихон певним чином спровокував виникнення нового розламу в РПЦ, який ідейно продовжив би стояти на рішеннях Собору Єпископів 1922 р.

Передбачаючи ймовірне загальне невдоволення своєю різкою відмовою і можливість нового розколу Патріарх пом’якшує своє ставлення до ключових питань української церкви. Про це свідчить грамота від 7 квітня (25 березня) 1924 р., надана ним архієпископу Іоанікію, де останньому доручалося “можливо ретельніше дотримувати інтереси українського віруючого населення, оберігаючи національні почуття його і не розв’язуючи наперед, за обставинами часу, питання про внутрішнє управління Української Церкви та її відношення до Церкви Великої Російської, всемірно турбуючись з архіпастирями, пастирями і віруючою паствою України про найшвидше скликання Всеукраїнського Православного Собору як єдиного правомочного органу при вирішенні існуючих в житті Церкви питань”. Окрім того, Патріарх Тихон благословляв створення Українського Собору Православних Єпископів для вирішення поточних питань [32, арк.29].

У вересні 1924 р. до Патріарха Тихона, за наказом архієпископа Григорія (Лісовського), відправився єпископ Феофіл з делегацією у складі протоієреїв Тарасевича і Базилевича (за іншими джерелами – Базилевського). Основним питанням, яке необхідно було вирішити у Москві, це відношення Тихона до автокефалії Української Церкви. У своїй відповіді Патріарх висловився, що він принципово не має нічого проти автокефалії УПЦ, але винятково канонічним шляхом, тобто на Всеросійському Соборі [33, с.7; 28, с.314].

Результати відвідування яскраво подає, за спогадами сучасників та зі слів самого єп. Феофіла, митрополит Феодосій (Процюк): “коли він [Булдовський] особливо завзято доводив Патріарху необхідність автокефалії... Тихон... взяв Феофіла за бороду і, потягнувши до себе, сказав: “Та ти – гайдамака!” і делегація повернулася до Полтави ні з чим [28, с.316].

Полтавський єпископ Григорій (Лісовський) беззаперечно підкорився рішенням Патріарха, але його вікарії Феофіл (Булдовський) і Сергій (Лабунцев) не залишили свої ідеї і почали її втілювати в життя, але з іншим режисером – Держполітуправлінням, яке не преминуло скористатися внутрішніми негараздами у “тихоновському таборі” і розпочало новий проект під назвою “тихоновська автокефалія”, що був реалізований на Лубенському Соборі 1925 р.

Отже розвиток боротьби за автокефалію українського православ'я показує, що недоречно стверджувати про винятково чекістське коріння новоутворених конфесій УПЦ, так як спецслужби лише використовували внутрішні негаразди в середовищі українського духовенства, досягаючи свої антирелігійних інтересів шляхом підтримки опозиційних до РПЦ Патріарха Тихона груп.

Джерела та література

1. Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки XX ст. – К., 1993.
2. Киридон А.М. Час випробувань: Держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. – Т., 2005.
3. Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922-1928). – Рівне, 2002.
4. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004.
5. Матвеев М.П. История Харьковской епархии (1850-1988). – Харьков, 1999.
6. Галамай О.М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вінницький державний педагогічний ун-т. – Вінниця, 2006.
7. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу (українська церква на Поділлі в першій третині XX ст.). – К., 1993.
8. Ігнатуша О. Православні церкви України (20-30-ті роки XX ст.). Джерела з історії. – Запоріжжя, 2008.
9. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-197. – Оп. 8. – Спр. 6.
10. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 199.
11. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 14.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2189.
13. Хронология важнейших событий из истории Православной Церкви в России и на Украине, в особенности – последних лет // Православный календарь на 1927 год / Изд. Священного Синода Украинской Православной Церкви. – Харьков, 1927.
14. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 50.
15. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 57.
16. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-30. – Оп. 1. – Спр. 215.
17. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р-1657. – Оп.5. – Спр. 79.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 1059.
19. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-197. – Оп. 5. – Спр. 34.
20. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 495.
21. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 112.
22. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 3.
23. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 18.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 177.
25. Bociurkiw B. Soviet Church Policy in the Ukraine, 1919-1939 / The University of Chicago. D.Ph. Disert. Department of Political science. – Chicago, Illinois, 1961.
26. Державний архів Полтавської області. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 49.
27. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-1503. – Оп. 2. – Спр. 120.
28. Феодосий (Процюк), єпископ. Обособленческие движения в православной церкви на Украине (1917-1943). – М., 2004.
29. Державний архів Полтавської області. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 80.
30. Тригуб О.П. “Українське обновленство” у другій половині 20-х років XX ст. (сторінки історії БОПУПАЦ) // Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали конференції. Новітня історія України. – Луганськ, 2002.
31. Державний архів Полтавської області. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 81.
32. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 822.
33. Всеукраинское Предсоборное Совещание 11-15 ноября н.г. // Голос Православной Украины. – 1925. – №1-2.

Тригуб О. П. Распространение идеи “канонической” автокефалии в украинском православии (1922-1925 гг.)

Раскрыт путь борьбы украинского духовенства за автокефалию православной церкви. Выяснены силы противодействия, позиция Патриарха Тихона и советской власти относительно этого вопроса, прослежено отношение к автокефалии на местах.

Ключевые слова: православная церковь, автокефалия, Патриарх Тихон, украинское православие

Trigub O. P. Dissemination of the idea of “canonical” autocephaly in Ukrainian Orthodoxy (1922-1925)

The way of struggle Ukrainian clergy for autocephaly Orthodox Church is revealed. Forces of counteraction, a position of Patriarch Tikhon and the Soviet authority concerning this question are sort out; the attitude to autocephaly on places is traced.

Keywords: Orthodox church, autocephaly, Patriarch Tihon, Ukrainian Orthodoxy